

Tomasz Pawłuszko
Uniwersytet Opolski
tomasz.pawluszko@uni.opole.pl
<https://orcid.org/0000-0002-5572-3199>

**Recenzja książki: *Bezpieczeństwo publiczne*. (2023).
(red.) Tomasz Grabowski. Seria: *Słowniki Społeczne*.
Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ignatianum
w Krakowie. (ss. 392).**

Przedmiotem omówienia i recenzji jest praca zbiorowa pt. *Bezpieczeństwo publiczne*, będąca IX tomem w ramach serii wydawniczej *Słowników Społecznych*. Seria ta została zaplanowana na dwadzieścia tomów i jest publikowana przez Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie w ramach zadania zleconego ze środków Ministra Edukacji i Nauki. Seria jest bezpośrednim nawiązaniem do wydanego w 2004 r. *Słownika Społecznego* pod redakcją prof. Bogdana Szlachty. Pietnaście lat później, bo w 2019 r., zrodziła się myśl uaktualnienia i kontynuacji pracy, jednak nowy projekt zakrojony został znacznie szerzej, gdyż opracowaniu podlega łącznie około 400 haseł. Zamiarem Redaktorów serii, prof. dr hab. Bogdana Szlachty oraz dr Wita Pasierbka SJ jest „zaprezentowanie stanu wiedzy humanistycznej i społecznej na początku trzeciej dekady XXI stulecia” (s. 7–8). Tom *Bezpieczeństwo publiczne* dotyczy rozlegle dziś komentowanej problematyki bezpieczeństwa. Już samo poruszenie tego tematu w ramach osobnego wydania jest wyrazem zmian, które zaszły w związku z wyodrębnieniem w 2011 r. w ramach dziedziny nauk społecznych „nauk o bezpieczeństwie” jako syntezy dawnych nauk wojskowych z wiedzą z zakresu pokrewnych zagadnień policyjnych, prawnych, politycznych i innych.

Omawiana publikacja liczy blisko 400 stron i zawiera 20 haseł. Każde hasło opracowane jest w formie treściwego eseju o pojemności około 15–20 stron

i posiada zdefiniowaną strukturę, co jest bardzo przydatne dla czytelnika. W ramach streszczenia autorzy rozdziałów: (1) definiują dane pojęcie, (2) zarysowują jego genezę, (3) ukazują kontekst problemowy i dodają (4) krótkie podsumowanie, będące refleksją systematyzującą z wnioskami. Właściwe wyjaśnienie hasła stanowi rozszerzenie wskazanych czterech elementów streszczenia. Każde hasło posiada własną bibliografię.

Wśród autorów omawianej monografii są przedstawiciele 15 polskich uczelni wyższych, profesorowie, analitycy i żołnierze o wieloletnim dorobku naukowym, specjaliści w swoich dziedzinach.

W tomie omawiane są zarówno tematy niemilitarne, takie jak: bezpieczeństwo demograficzne, ekologiczne, ekonomiczne, społeczne, cyberbezpieczeństwo, funkcjonowanie policji, czy ochrony ludności, jak też zagadnienia dotyczące bezpieczeństwa przestrzeni publicznej, koncepcji społeczeństwa nadzorowanego, przestępczości, radykalizmu i terroryzmu. Ostatnia grupa haseł dotyczy bezpieczeństwa militarnego i wywiadu. Omówione są tu takie terminy, jak: siły zbrojne, współczesne konflikty zbrojne, zagrożenia hybrydowe, wywiad i kontrwywiad. Powyższe hasła poruszają węzłowe problemy w dyskursie nauk o bezpieczeństwie. Z uwagi na to, że w jednym tomie nie da się opracować wszystkich pojęć obszernej debaty naukowej, wprawiony czytelnik dostrzeże jednak istotne powiązania tematyczne. Tytułową dla tomu koncepcję bezpieczeństwa publicznego można odnaleźć w hasle „policja” i „bezpieczeństwo przestrzeni publicznej”, problematykę teorii bezpieczeństwa zawiera hasło „bezpieczeństwo”, a zagadnienie zarządzania kryzysowego można dostrzec w hasle „ochrona ludności”. Problemy bezpieczeństwa militarnego zostają poruszone w tekstach o siłach zbrojnych i współczesnych konfliktach zbrojnych. W dalszej części recenzji podejmę wybrane problemy bezpieczeństwa poruszone przez autorów tomu.

Na rynku istnieje kilkadziesiąt podręczników i opracowań definiujących pojęcie „bezpieczeństwa”, które są do siebie dość podobne. Na tym tle esej dr. T. Grabowskiego proponuje twórcze powiązanie problemu bezpieczeństwa z kwestią powstawania instytucji społecznych (wojna, policja, administracja bezpieczeństwa) oraz kształtowania się potrzeb współczesnego społeczeństwa masowego. Zwraca też uwagę na międzynarodowy kontekst zapewniania bezpieczeństwa. W podsumowaniu natrafić można na pytania, dotyczące humanistycznego wymiaru bezpieczeństwa: czy im więcej bezpieczeństwa, tym lepiej? Jaki powinien być stosunek wolności do bezpieczeństwa? Jakie są

relacje między potrzebą bezpieczeństwa a sensem istnienia? Czy bezpieczeństwo powinno być głównym celem człowieka lub też być celem „samym w sobie”? Jak zaspokajać potrzebę bezpieczeństwa w społeczeństwach nowoczesnych? Są to ważne pytania i niestety wciąż zbyt rzadko stawiane.

Hasło „bezpieczeństwo demograficzne” wydaje się słusznie zamieszczone na początku tomu, mimo że w wielu opracowaniach traktowane jest jako zagadnienie dodatkowe i znajduje się zwykle na dalszym planie. Tymczasem, jak zauważa prof. Krystyna Iglicka z Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego, demografia jest kluczowa dla każdej populacji ludzkiej, gdyż dotyczy „substancji” każdego narodu, czyli ludności. To właśnie ludność, obok terytorium i władzy, stanowi podstawowy element klasycznej definicji państwa. Autorka stwierdza, że na stan bezpieczeństwa demograficznego wpływ mają zarówno globalne trendy demograficzne, jak i czynniki naturalne oraz kulturowe, które jednak trudno poddać kontroli i sterowaniu w procesie politycznym. Opracowanie to jest niezwykle potrzebne, ponieważ w większości podręczników z zakresu bezpieczeństwa narodowego tematyka demografii prawie w ogóle nie jest poruszana.

Podobnie istotne wydaje się pojęcie bezpieczeństwa ekologicznego, opracowane przez dr hab. Helenę Wyligalę z Uniwersytetu Dolnośląskiego DSW we Wrocławiu. Należy ponownie zauważyć, że kwestia bezpieczeństwa ekologicznego zwykle umieszczana jest na końcu opracowań dotyczących bezpieczeństwa międzynarodowego. Tymczasem w niniejszym tomie zajmuje ona pozycję wiodącą, ponieważ odpowiednia kondycja ekosystemu jest elementem koniecznym dla przetrwania jakiegokolwiek populacji. Autorka wiąże bezpieczeństwo ekologiczne również z istotnymi koncepcjami zrównoważonego rozwoju oraz bezpieczeństwa ludzkiego (*human security*), czyli ideami wdrażanymi przez ONZ w latach 90. XX wieku. Dodać należy, że problemy ochrony środowiska, dostępności żywności, czystej energii, czy zmiany klimatu, stanowią dziś jedne z najważniejszych tematów debat zarówno wśród polityków, jak i specjalistów nauk społecznych z całego świata. Autorka zauważa, że temat ten wciąż nie był szerzej omawiany w polskim dyskursie nauk o bezpieczeństwie, tradycyjnie zorientowanym na tematy instytucjonalne i militarne. Dlatego prognozuje wzrost zainteresowania bezpieczeństwem ekologicznym w Polsce.

Bezpieczeństwo ekonomiczne również należy do tematów o rosnącym znaczeniu. Autorem hasła jest prof. Marek Leszczyński z Uniwersytetu Jana

Kochanowskiego, który jako wciąż jeden z niewielu w Polsce, łączy od kilkunastu lat problematykę ekonomii i bezpieczeństwa. M. Leszczyński stwierdza, że bezpieczeństwo jako dobro publiczne warunkuje konsumpcję innych dóbr i usług (s. 77). Wzrost znaczenia ekonomii w analizie bezpieczeństwa wynika, zdaniem prof. Leszczyńskiego, z: „dynamiki zmian w układzie stosunków międzynarodowych, powstawania nowych potęg gospodarczych, fragmentacji sił (dwubiegunowy układ został zastąpiony wielobiegunowością lub nawet bezbiegunowością) oraz rosnącego znaczenia gospodarki jako podstawy siły państwa” (s. 81). Kiedyś państwa rozwijały się w sposób ekstensywny, a o potęgę decydowała geografia i demografia, która przekładała się na skalę produkcji żywności i rozmiar armii. Obecnie kluczowe znaczenia posiada gospodarka, pozwalająca na rozwój zasobów i technologii.

Poziom życia obywateli związany jest bezpośrednio z pojęciem „bezpieczeństwa społecznego”, które opracował dr Paweł Grzywina, specjalista z zakresu polityki społecznej z Uniwersytetu Śląskiego. Bezpieczeństwo społeczne w jego ujęciu polega na zapewnieniu materialnych środków do utrzymania (bezpieczeństwo socjalne) oraz na zapewnieniu gwarancji rozwoju dla jednostek (bezpieczeństwo rozwojowe). Autor na Wstępie rozważa dylemat współzależności wolności i bezpieczeństwa, a w podsumowaniu zamieszcza użyteczne zestawienie koncepcji: *workfare state*, *welfare society*, *welfare pluralism* i *welfare mix*, co prowadzi do powiązania kwestii bezpieczeństwa społecznego z analizą jakości życia ludności.

Autorem hasła „cyberbezpieczeństwo” jest prof. Miron Lakomy z Uniwersytetu Śląskiego, jeden z pionierów tego trudnego tematu, autor licznych monografii i artykułów na temat związków bezpieczeństwa z nowymi technologiami. Jego zdaniem „cyberbezpieczeństwo dotyczy ochrony przed zagrożeniami powstającymi w cyberprzestrzeni” (s. 115). Profesor Lakomy słusznie zauważa, że pierwsze poważne zagrożenia bezpieczeństwa tego typu pojawiły się dopiero w latach 80. XX wieku, czego symbolem było powstanie środowiska hakerskiego. M. Lakomy pesymistycznie stwierdza, że nie jest możliwa pełna ochrona przed wszystkimi zagrożeniami w sferze teleinformatycznej. Powszechność urządzeń, takich jak komputery osobiste i smartfony sprawia, że problemy cyberbezpieczeństwa będą należeć do wyzwań dla systemów bezpieczeństwa państwa w XXI wieku. Ponadto, złośliwe oprogramowanie stało się już częścią arsenału wojskowego wielu państw świata, co może doprowadzić do wzrostu niestabilności globalnej.

Kolejnym hasłem tomu jest „ochrona granicy”. Autorkami są prof. Barbara Kaczmarczyk, pułkownik w Akademii Wojsk Lądowych, wcześniej związana zawodowo z policją i strażą graniczną, oraz dr Karolina Lis, badaczka z Międzynarodowej Wyższej Szkoły Logistyki i Transportu we Wrocławiu. Autorki wskazują na różne sposoby definiowania granic państwa i podkreślają ich trzy podstawowe funkcje: militarną, gdyż granica stanowi barierę dla obcej inwazji militarnej, społeczną, ponieważ jest barierą dla swobodnego przemieszczania się ludności, ekonomiczną – stanowi barierę dla przepływu towarów.

Hasło poświęcone policji opracował prof. Andrzej Misiuk, jeden z nestorów polskich nauk o bezpieczeństwie, związany przez wiele lat z Wyższą Szkołą Policji w Szczytnie (dziś Akademia Policji), a od kilku lat z Uniwersytetem Warszawskim. Autor wyjaśnia proces kształtowania się instytucji policji i jej funkcji. Ocenia również uwarunkowania rozwoju tych formacji oraz wiąże je z problematyką bezpieczeństwa i porządku publicznego. Następnie porównuje modele funkcjonowania policji w takich państwach jak Szwajcaria, Niemcy, Wielka Brytania, Francja, czy Włochy.

Pojemne hasło „ochrona ludności” zostało opracowane przez dra Jerzego Trochę, pracownika Akademii Wymiaru Sprawiedliwości, autora monografii poświęconej tej tematyce i specjalisty w zakresie m. in. ochrony infrastruktury krytycznej. Autor ten przedstawia szeroką definicję ochrony ludności, przyjmując, że dotyczy ona całości przedsięwzięć obejmujących działania realizowane przez organy administracji publicznej, organizacje pozarządowe, podmioty gospodarcze oraz inne instytucje mające na celu zabezpieczenie życia, zdrowia i mienia społeczeństwa, a także środowiska naturalnego oraz innych warunków niezbędnych do przetrwania człowieka w obliczu wszelkich zagrożeń naturalnych i tych wynikających z działalności ludzkiej. Autor ukazuje genezę instytucji obrony cywilnej oraz zarządzania kryzysowego, a następnie straży pożarnej. W niewielkim stopniu jednak wyjaśnia kształt i współczesną ewolucję tych systemów, skupiając się na uwarunkowaniach ich działania.

Autorem hasła „bezpieczeństwo przestrzeni publicznej” jest prof. Artur Jasiński, architekt, związany również z Krakowską Akademią im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Autor przyjmuje perspektywę urbanistyczną i studiów miejskich (*urban studies*), co jest rzadkim i przez to cennym ujęciem w Polsce. Píše, że „im większa struktura przestrzenna, tym luźniejsze stają się związki pomiędzy mieszkańcami, którzy w wielu wypadkach nie znają się wcale. Im wyższy poziom

anonimowości, tym wyższy poziom obojętności i przestępczości” (s. 186). Odwołuje się też do koncepcji Oskara Newmana wskazując, że bezpieczeństwo jest zjawiskiem psychofizycznym, gdyż jest powiązane z takimi zagadnieniami, jak: własność, kontrola, wspólnota. Za Newmanem wprowadza też koncepcję przestrzeni obronnej, definiowanej przez takie czynniki, jak: naturalna delimitacja terytorium (*territoriality*), naturalny nadzór (*natural surveillance*), wizerunek (*image*) i cechy środowiskowe (*milieu*).

Temat ten jest również podjęty w kolejnym haśle „koncepcji społeczeństwa nadzorowanego”. Zdaniem dra Marcina Rojszczaka z Wydziału Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej, pojęcie „społeczeństwo nadzorowane” określa nowy typ współczesnego społeczeństwa, opartego na szerokim wykorzystaniu intruzywnych technik inwigilacyjnych. Koncepcja ta czerpie z prac J. Bentham’a, M. Foucault’a, Z. Bauman’a i D. Lyona i jest powiązana z zagadnieniem praw jednostek, takich jak prywatność (s. 205–207). Rosnąca cyfryzacja i przechowywanie danych użytkowników współczesnych sieci społecznych pozwala, zdaniem autora, na znaczące rozszerzenie możliwości nadzoru nad zachowaniami ludności poprzez monitoring.

Hasło „przestępczość w Polsce jako zjawisko społeczne” zostało opracowane przez dra Jana Swoła, emerytowanego funkcjonariusza Policji i pracownika Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Autor wyjaśnia, że „pojęcie przestępczości nie jest zdefiniowane ustawowo. Zainteresowane tym zjawiskiem w różnym zakresie znajduje odzwierciedlenie w kryminalistyce, kryminologii, psychologii, socjologii, w naukach o bezpieczeństwie i innych dziedzinach nauki. przyczyny przestępczości oraz jej przeciwdziałanie to zagadnienia złożone, powiązane z istotną częścią polityki każdego państwa, którą jest konieczność ochrony życia, zdrowia oraz porządku publicznego” (s. 223). W kryminologii pod pojęciem przestępstwa rozumie się natomiast zbiór czynów zabronionych przez ustawę pod groźbą kary, które popełnione zostały w określonym czasie oraz na określonym obszarze. Autor przedstawia szeroką socjologiczną panoramę zjawiska przestępczości. Ukazuje również przykłady przestępstw z przeszłości i sposoby ich karania w okresie średniowiecza i czasów nowożytnych. Autor wyjaśnia źródła informacji o przestępczości i sposoby gromadzenia danych w postaci statystyk kryminalnych i ich historii.

Dr Mikołaj Rakusa-Suszczewski z Uniwersytetu Warszawskiego jest autorem hasła „radykalizm”, co stanowi bardzo pojemne zagadnienie, wskazywane

w literaturze co najmniej od XVII wieku. Autor podkreśla korzenie pojęcia radykalizmu (łac. *radix* - korzeń, rdzeń), które w okresie historii najnowszej zaczęto wykorzystywać do opisu skrajnych postaw społecznych i politycznych. Ukazuje on różne odmiany radykalizmu oraz sposoby jego interpretacji przez m. in. I. Kanta, J. Benthama i F. Nietzschego oraz współcześnie przez H. Plessnera. Następnie wyjaśnia socjologiczne ujęcia radykalizmu. Swą bez wątpienia erudycyjną analizę problemu finalizuje trafnym stwierdzeniem, że „relatywizacja i pluralizacja pojęcia kultury sprawiają, że coraz więcej i zarazem coraz mniej rzeczy wydaje się przejawem radykalizmu” (s. 259).

Istotne we współczesnej debacie nad bezpieczeństwem hasło „terroryzm” zostało opracowane przez prof. Sebastiana Wojciechowskiego z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W analizie historycznej pojęcia prof. Wojciechowski zarysowuje etymologię słowa terroryzm (sanskryckie/indyjskie słowo *tras* zostało przekształcone w greckie *tereo*, łacińskie *ters* lub *tres*, co miało oznaczać przerażenie, wywoływanie strachu, grozę, obawę). Następnie opisuje przykłady terroryzmu z przeszłości i wyjaśnia, czym różni się terroryzm dawny od współczesnego. Równie pomocne jest zdefiniowanie elementów terroryzmu. Omówione są motywacje leżące u podstaw terroryzmu (ideologie, uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, aspekty psychiczne), a w końcowej części hasła określone rozmiary zjawiska we współczesnym świecie. W marginalnym stopniu poruszona została kwestia współczesnych ugrupowań terrorystycznych, zapewne z powodu reżimu objętości rozdziału.

Autorem hasła „siły zbrojne” jest prof. Piotr Mickiewicz, pracownik Uniwersytetu Gdańskiego, autor wielu publikacji i wieloletni redaktor naczelny *Rocznika Bezpieczeństwa Międzynarodowego*. Píše on, że „siły zbrojne to uzbrojone i wyspecjalizowane formacje posiadające monopol na stosowanie siły w stosunkach zewnętrznych. Stanowią element systemu politycznego państwa i instrument oddziaływania międzynarodowego” (s. 279). Opis tak rozległej instytucji, jaką są siły zbrojne, jest dużym wyzwaniem, ponieważ funkcjonowanie tego typu formacji sięga początków ludzkości. Autor podejmuje temat skupiając się na rozwoju współczesnych sił zbrojnych, wywodzących się z czasów ponapoleońskich. Prof. Mickiewicz podkreśla, że „współczesne siły zbrojne wyróżniają cztery cechy, a mianowicie: znaczny poziom profesjonalizacji, umiejętność wykorzystywanie środowiska (cech otoczenia) do osiągnięcia celu operacyjnego, kompletowanie sił operacyjnych z różnych formacji

wojskowych oraz przesunięcie ośrodka decyzyjnego na jak najniższy szczebel” (s. 288). Następnie opisuje pozimnowojenne próby państw zachodnich, mające na celu uczynienie sił zbrojnych formacjami defensywnymi oraz omawia inne niestandardowe formy ich funkcjonowania.

Równie wymagające hasło „współczesne konflikty zbrojne” zostało opracowane przez prof. Krzysztofa Kubiaka, autora dziesiątek monografii, opisujących konflikty zbrojne na całym świecie. Autor podkreśla, że „omawia konflikty zbrojne toczące się od zakończenia zimnej wojny (1991) do wybuchu wojny na Ukrainie (2022). Autor buduje ramy chronologiczne pojęcia «współczesność» i omawia przyjęte na potrzeby niniejszego tekstu rozumienie kategorii «konflikt zbrojny»”. Pierwsza część hasła obejmuje zatem wyjaśnienie konfliktów po rozpadzie systemu dwublokowego, a część druga dotyczy konfliktów o nowy porządek światowy. K. Kubiak przyjął w szerszym ujęciu, że „konflikt zbrojny to działanie ukierunkowane na rozstrzygnięcie kwestii (problemów) spornych istniejących między różnymi podmiotami (grupami) poprzez zorganizowane i celowe użycie przemocy orężnej (zbrojnej). Każdy konflikt jest przy tym iloczynem zasobów materialnych, potencjału intelektualnego i emocji społecznych, osadzonym w kulturze skonfrontowanych stron” (s. 301). Pozwala to Autorowi objąć swoją perspektywą zarówno konflikty wewnętrzne, jak i międzynarodowe. Stanowczo zaznacza on jednak, że wyznaczenie precyzyjnej granicy między pojęciami wojny i konfliktu zbrojnego nie jest współcześnie możliwe. W odniesieniu do przyszłości prof. Kubiak stwierdza, że: „w prognozowanej przyszłości charakter konfliktów zbrojnych nie ulegnie zasadniczej zmianie. Nadal dominować będą działania o małej intensywności, za to o długotrwałym charakterze, w których przynajmniej jedna ze stron nie będzie reprezentować żadnego państwa. Używany będzie stosunkowo prosty oręż, choć sekwencyjnie zastosowanie znajdą zaawansowane środki techniczne (przede wszystkim w zakresie łączności i nawigacji) pozyskiwane komercyjnie lub dostarczane przez wspierające państwa” (s. 316). Zarysowuje również czynniki potencjalnie wpływające na przyszłe konflikty zbrojne.

Autorem hasła „zagrożenia hybrydowe” jest prof. Mirosław Banasik, pracownik Akademii Piotrkowskiej. Definiuje je jako „skoordynowane i zsynchronizowane działania prowadzone poniżej progu wojny przez podmioty państwowe lub niepaństwowe, których celem jest wykorzystanie słabości i wyrządzenie szkody obiektowi ataku poprzez wpływanie na jego procesy decyzyjne na poziomie lokalnym, regionalnym, państwowym lub instytucjonalnym”. Autor zauważa

znaczłą inflację pojęć definiujących „hybrydowość” różnych zjawisk społecznych. Prof. Banasik omawia efekty rozmaitych działań zbrojnych, określanych mianem hybrydowych i podkreśla ich odmienną logikę, odróżniającą podmioty w ten sposób działające od konwencjonalnych działań sił zbrojnych. Podkreśla niedookreślony zakres definiowanego pojęcia.

Hasło „wywiad” zostało opracowane przez dra Mariusza Antoniego Kamińskiego z Akademii Sztuki Wojennej. Autor podkreśla, że: „termin «wywiad» (*intelligence*) w znaczeniu szerokim odnosi się do wszystkich kategorii wywiadu, m.in. zagranicznego, krajowego (kontrwywiadu), tajnych operacji (*covert action*) i innych aspektów działalności wywiadowczej, w ich ramach można zaś wyszczególnić wspólne cechy: informację, proces, misję i organizację”. Autor przejrzysto wyjaśnia wszystkie definicje oraz wskazuje na 7 cech wywiadu jako instytucji państwa. Omawia również cykl wywiadowczy, opisuje źródła wywiadowcze i przykłady tajnych operacji wywiadowczych. Na uznanie zasługuje dobór źródeł.

Hasło „kontrwywiad” zostało w niniejszym tomie opracowane przez dra hab. Kazimierza Kraja, związanego w ostatnim czasie z Uniwersytetem Jana Kochanowskiego. Autor podkreśla, że: „kontrwywiad jest częścią struktur bezpieczeństwa państwa lub instytucją samodzielną. Realizuje działalność, która ma unieszkodliwiać poczynania obcych służb wywiadowczych, zwalczać dywersję, sabotaż, terroryzm. Zajmuje się ochroną tajemnic państwowych, osłania kontrwywiadowczo instytucje i organa państwa oraz wybrane jednostki prywatne” (s. 353). K. Kraj zauważa, że choć zespół działań określany mianem kontrwywiadu można by odnaleźć już w starożytności, to współczesna refleksja nad tym zjawiskiem sięga XIX wieku, gdy w europejskich ministerstwach wojny zaczęto powoływać pierwsze biura analiz i komórki wywiadowcze, prowadzące działalność operacyjną. Autor ze znanostwem zarysowuje również początki brytyjskich i polskich formacji kontrwywiadowczych. Zwraca też uwagę na działania Rosji w tym zakresie. Rozważa pojęcie wywiadu defensywnego i zadania kontrwywiadowcze. W niewielkim stopniu omawia współczesne rozwiązania instytucjonalne.

Finalnym hasłem tomu jest „katolicka nauka społeczna wobec zagadnień bezpieczeństwa”. Autorem opracowania jest dr Piotr Musiewicz z Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie, który przedstawia w swoim artykule „stosunek katolickiej nauki społecznej do wybranych zagadnień związanych

z bezpieczeństwem: wojny (w tym koncepcję wojny sprawiedliwej oraz stosunek papieża Franciszka do wojny na Ukrainie), pokoju, migracji, ubóstwa, terroryzmu oraz bezpieczeństwa ekologicznego” (s. 373). Są to bardzo rozległe zagadnienia, zakorzenione w starożytnych i średniowiecznych ideach wojny sprawiedliwej oraz prezentowanych w Kościele katolickim w epoce po Soborze Watykańskim II. Dużą część hasła stanowi wyjaśnienie chrześcijańskiej idei wojny sprawiedliwej. Następnie Autor referuje poglądy współczesnych papieży, takich jak Pius XII, Jan XXIII oraz uczestników wspomnianego Soboru, a kolono przedstawia niektóre kwestie rozważane przez Pawła VI (wypracowanie pokoju), Jana Pawła II („interwencje humanitarne”) oraz Franciszka. Finalnie Autor referuje rzadko opisywane w literaturze stanowiska papieży w kwestiach migracji, ekologii i terroryzmu.

Omówiony tom *Słownika* zakończony został krótkimi biogramami autorów poszczególnych haseł. Zgodnie z metodami tworzenia słowników i podobnych opracowań encyklopedycznych, nie opracowywano osobnej bibliografii dla całości tomu. Całość pracy liczy około 400 stron, co wydaje się optymalnym rozmiarem dla opracowań tego typu. Selekcja tematyki dokonana przez redaktorów wydaje się poprawna, a kolejność zagadnień – interesująca. Biorąc pod uwagę trendy zmian społecznych, podjęto decyzje o podkreśleniu wagi zagadnień demograficznych i ekologicznych. W dużo mniejszym stopniu poruszono kwestię energii, która jednak jest na tyle rozległa, że w zasadzie mogłaby być omówiona samodzielnie. Zachowano równowagę między kwestiami militarnymi i niemilitarnymi.

Autorom haseł udało się też uniknąć przedstawienia tylko lokalnej polskiej perspektywy, wskazali bowiem na liczne procesy globalne. Trudno wyjść naprzeciw oczekiwaniom wszystkich interesariuszy rozwoju nauk o bezpieczeństwie. Polski dyskurs posiada co najmniej dwa obiegi naukowe. Jeden dotyczy środowisk „mundurowych” (uczelnie pod nadzorem MON i MSW), drugi zaś tworzą uczelnie pod egidą ministerstwa właściwego ds. nauki. Jedni koncentrują się na pragmatyce funkcjonowania instytucji bezpieczeństwa w ramach tzw. resortów siłowych (większość badaczy bezpieczeństwa wewnętrznego), drudzy zaś analizują procesy, które generują zagrożenia (badacze bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego). Przedłożona książka stara się łączyć obie perspektywy i to jest jej niewątpliwym atutem. Przedstawienie 20 tematów w ramach zwartych haseł pozwala Czytelnikowi w szybki sposób nabyć wiedzę o współczesnych zagadnieniach konstruujących dyskurs akademicki w naukach o bezpieczeństwie.